

İbn Sînâ ve Şârihlerinde Mahiyet ve Varlık

Abdülvahit ÖZ

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1655

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Eskiyeni Yayınları

Yayın No | Publication Number: 328

Kitap Adı: İbn Sînâ ve Şârihlerinde Mahiyet ve Varlık

Book Quiddity and Existence in Avicenna and His Commentators

ISBN: 978-625-5536-41-9

DOI: | doi.org/10.70458/fcr.9786255536419

Yazar | Author: Abdülvahit ÖZ | orcid.org/0000-0001-7658-6771

Kurum | Institution: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ROR ID: ror.org/05mskc574

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 398

Yayın Tarihi | Publication Date: Ağustos | August

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HP | Felsefe | Philosophy

BISAC: PHI005000 | Felsefe / İslam | Philosophy / Islamic

THEMA: QDHR | İslam Felsefesi | Islamic philosophy

LC: B753.I35 | İbn Sînâ - Felsefe | Ibn Sina - Philosophy

Atıf Bilgisi | Cite as: Öz, Abdülvahit. *İbn Sînâ ve Şârihlerinde Mahiyet ve Varlık*.

Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İbn Sînâ ve Şârihlerinde Mahiyet ve Varlık

Abdülvahit ÖZ

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

Abdülvahit ÖZ

Lisans eğitimini 2016 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Kitâbu'l-Hurûf'ta Mevcut Kavramı" başlıklı teziyle 2019 yılında yüksek lisansını tamamladı. 2024 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda "İbn Sînâ ve el-İşârât Şârihlerinde Varlık-Mahiyet İlişkisi: er-Râzî ve et-Tûsî Örneği" başlıklı teziyle İslam felsefesi doktoru oldu. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan Öz'ün çalışmaları, İbn Sînâ felsefesi ve klasik sonrası İslam düşüncesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

He completed his undergraduate education in 2016 at the Cukurova University Faculty of Divinity. He earned his master's degree in 2019 from the Department of Philosophy and Religious Sciences at the same university's Institute of Social Sciences with his thesis entitled 'The Notion of Being in Kitâb Al-Hurûf.' In 2024, he received his Ph.D. in Islamic philosophy from the Department of Philosophy and Religious Sciences at Ankara University Graduate School of Social Sciences with his dissertation entitled 'The Relationship between Existence-Quiddity in Avicenna and the Commentators of al-Ishârât: the Case of al-Râzî and al-Ṭûsî.' Currently a faculty member at the Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Divinity, Öz's work focuses on the philosophy of Avicenna and post-classical Islamic thought.

Kitap Hakkında

İbn Sînâ ve Şârihlerinde Mahiyet ve Varlık

İbn Sînâ, Zorunlu Varlık ile mümkün varlıklar arasındaki ontolojik mübayeneti belirgin kılmak üzere mahiyet ve varlık arasında bir dereceye kadar gerçek bir ayırım yapmış; mümkün varlıklarda varlığın mahiyete sürekli gereken bir araz olduğunu, Zorunlu Varlık'ta ise varlık ve mahiyetin özdeşliğini savunmuştur. Klasik sonrası İslam düşünce geleneğini derinden etkileyen bu teori, felsefî ve kelâmî sistemler içerisinde çeşitli dönüşümlere uğramıştır. Elinizdeki çalışma, İbn Sînâcı mahiyet teorisi etrafında şekillenen bu doktriner dönüşümün kritik eşiklerini, Fahreddin er-Râzî ve Nasîruddin et-Tûsî'nin *el-İşârât* şerhleri üzerinden tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, başta *el-İşârât* ve ilgili şerhler olmak üzere, kilit metinlerin Arapça asılları Türkçe tercümeleriyle birlikte aktarılmış ve karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü, mahiyetin kurucu unsurları, sebepleri ve itibarları üzerine kapsamlı bir analiz sunmaktadır. İkinci bölümde, varlığın anlamları, sebepleri ve İbn Sînâ'nın ontolojik derecelenme (*teşkîkû'l-vücûd*) teorisi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise mahiyet-varlık ilişkisi, Zorunlu Varlık ve mümkün varlıklar bağlamında tartışılmakta; ayrıca mutlak mahiyetin ontolojik konumuna dair etraflı bir soruşturma yürütülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, mahiyet-varlık ayırımının klasik sonrası İslam metafiziğinde geçirdiği dönüşümleri ana kaynaklar üzerinden izleyerek, İbn Sînâ ve şârihleri ekseninde şekillenen felsefî mirasa dair kapsamlı ve sistematik bir okuma sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam felsefesi; İbn Sînâ; Mahiyet; Varlık; el-İşârât; Teşkîkû'l-vücûd; Fahreddin er-Râzî; Nasîruddin et-Tûsî

About the Book

Quiddity and Existence in Avicenna and His Commentators

In order to elucidate the ontological otherness between the Necessary Existent and contingent existents, Avicenna made a real distinction, to a certain extent, between quiddity and existence; he maintained that in contingent existents, existence is an accidental concomitant to quiddity, whereas in the Necessary Existent, existence and quiddity are identical. This theory, which profoundly influenced the post-classical Islamic intellectual tradition, underwent various transformations within philosophical and theological systems. The present study aims to identify the critical thresholds of this doctrinal transformation, which centered on the Avicennian theory of quiddity, through the commentaries on *al-Ishārāt* by Fakhr al-Dīn al-Rāzī and Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī. To this end, key texts -primarily *al-Ishārāt* and its related commentaries- are presented in their original Arabic alongside their Turkish translations and are analyzed comparatively.

The first chapter of the study presents a comprehensive analysis of the constitutive elements (*muqawwimāt*) of quiddity, its causes, and its considerations (*i'tibārāt*). The second chapter addresses the senses of existence, its causes, and Avicenna's theory of ontological modulation (*tashkīk al-wujūd*). The third chapter discusses the relationship between quiddity and existence in the context of the Necessary Existent and contingent existents; furthermore, a detailed investigation into the ontological status of absolute quiddity is conducted.

In conclusion, by tracing the transformations that the distinction of quiddity and existence underwent in post-classical Islamic metaphysics through primary sources, this study offers a comprehensive and systematic reading of the philosophical legacy formed around the axis of Avicenna and his commentators.

Keywords: Islamic philosophy; Avicenna; Quiddity; Existence; *al-Ishārāt*; *Tashkīk al-wujūd*; Fakhr al-Dīn al-Rāzī; Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī

Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει.

Bütün insanlar doğaları gereği bilmek isterler.

Aristotle, *Metaphysics*, çev. J. A. Smith-W. D. Ross, Oxford: Clarendon Press, 1908, 980a1.

لولا الإعتبارات لبطلت الحكمة

İtibarlar olmasaydı felsefe batıl olurdu.

Platon'a atfedilen Arapça bir söz.

Secundum Avicennam et secundum rei veritatem

İbn Sînâ'ya göre ve eşyanın hakikatine göre.

Henry of Ghent, *Summa quaestionum ordinariam*, a. 22, q. 5'ten aktaran Jan A. Aertsen, *Medieval Philosophy as Transcendental Thought*, Leiden: Brill, 2012, s. 286 (Latince ifadenin İngilizce tercümesinden yararlanılarak yapılan çeviri).

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	13
KISALTMALAR.....	17
GİRİŞ.....	19
1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi.....	19
2. Literatür Değerlendirmesi	36

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHİYET VE BİLEŞENLERİ AÇISINDAN ANALİZİ	41
1.1. Kurucu Unsurları Açısından Mahiyet	42
1.1.1. Kurucu Zâtî	43
1.1.2. Sürekli Gereken Arazî	52
1.1.3. Lafzın Anlama Delaleti Bakımından Zâtî-Lâzım İlişkisi	58
1.2. Sebepleri Açısından Mahiyet.....	61
1.2.1. Dört Neden Kuramı Açısından Mahiyet Sebepleri.....	62
1.2.2. Varlık-Mahiyet Ayrımı Açısından Mahiyet Sebepleri.....	65
1.2.3. Mahiyetin Haricî ve Zihnî Sebepleri	67
1.3. Tanıma Konu Olması Açısından Mahiyet	72
1.3.1. Basit ve Bileşik Mahiyetlerin Tanımı	74
1.3.2. Bileşik Mahiyetlerin Basit Tasavvuru.....	75
1.4. Sûret, Doğa ve Gerçeklikle İlişkisi Açısından Mahiyet	77
1.4.1. Sûret ve Doğa	79
1.4.2. Sûretin Zihinde ve Hariçte Bulunması	82
1.4.3. Cins ve Tür Olarak Sûret.....	84
1.4.4. Müşahhas Fertlerin Temel Gerçekliği	90
1.5. İtibarları Açısından Mahiyet	95
1.5.1. İbn Sînâcî Mahiyet İtibarları.....	96
1.5.1.1. Mahiyete Yüklenen Şartlar	101
1.5.1.2. Mahiyet ve Tümelik	109
1.5.1.3. Soyut Mahiyet	117

İKİNCİ BÖLÜM

VARLIK VE ANALİZİ	123
2.1. Varlığın Yapısı.....	123
2.1.1. İbn Sînâ'nın Ontolojik Derecelenme Teorisi	131
2.1.1.1. Dereceli Eş Anlamlı Terimler.....	133
2.1.1.2. Derecelenme Veçheleri.....	137
2.1.1.3. Öncelik ve Sonralık	146
2.1.1.4. Aşkın Derecelenme	153
2.1.2. Fahreddin er-Râzî: Varlık Salt Eş Anlamlıdır	162
2.1.3. Nasîruddin et-Tûsî: Varlık Dereceli Eş Anlamlıdır	169
2.2. Varlığın Anlamları.....	178
2.2.1. Olumlu Varlık ve Gerçekleşmiş Varlık	178
2.2.2. Mutlak Varlık ve Genel Varlık	192
2.2.3. Özel Varlık	199
2.3. Varlığın Sebepleri.....	213
2.3.1. Fâil Sebep	214
2.3.2. Gâî Sebep.....	217
2.3.3. Mevzû Sebep.....	219

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHİYET VE VARLIK	221
3.1. Mümkün Varlıklarda Mahiyet ve Varlık.....	221
3.1.1. Mahiyet-Varlık Ayrımı	222
3.1.2. Varlık, Mahiyete İlişen Bir Araz mıdır?	230
3.1.3. Mutlak Mahiyetin Ontolojik Konumu	236
3.1.3.1. Mahiyetin Mutlak Varlığı	245
3.1.3.2. Mahiyete Yüklenen Şartların Ontolojik İlgisi Nedir?	248
3.1.3.3. Şartsız Mahiyetin Varlık Tarzı	251
3.1.3.4. Soyut Mahiyetin Zihnî Varlığı	276
3.2. Zorunlu Varlık'ta Mahiyet ve Varlık.....	303
3.2.1. İbn Sînâ'nın Özdeşlik Tezi	309
3.2.2. Tanrı'da Mahiyet-Lâzım İlişkisi.....	314
3.2.3. Zorunlu Varlık'ın Birliği.....	324
3.2.4. Fahreddin er-Râzî'nin Özdeşlik Tezine Karşı-Argümanları	334
3.2.4.1. Tanrı'nın Varlığı, Mahiyetine İlave Bir Arazdır	335
3.2.4.2. Mahiyet Kendi Varlığına Sebep Olabilir	337

3.2.5. Nasîruddin et-Tûsî'nin Fahreddin er-Râzî'ye	
Karşı Argümanları.....	341
3.2.5.1. Tanrı'nın Mahiyeti ve Varlığı Özdeştir	342
3.2.5.2. Mahiyet Kendi Varlığına Sebep Olamaz	350
3.2.6. Zâtî Önceliğin Onto-Nedensel Boyutu.....	357
SONUÇ	361
KAYNAKÇA	369
DİZİN	393

ÖN SÖZ

İbn Sînâ bilhassa on ikinci, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda -ister doğrudan etki yoluyla ister doktrinlerine tepki yoluyla olsun- formüle edilen mahiyet ve varlık ilişkisine dair metafizik yaklaşımların çoğunu şu ya da bu şekilde etkilemiştir. Bir anlamda mahiyet/varlığa ilişkin bu sonraki yaklaşımlar, felsefî kökenini olmasa da taslağını ve ana ilham kaynağını İbn Sînâcı eserlerde bulan ortak bir temanın varyasyonları olarak görülebilir. İbn Sînâ'dan asırlar sonra yaşamış kimi önde gelen düşünürlerin teoriye nasıl yaklaştıklarına dair fikir edinmek, filozofun bu konuda tam olarak neyi başardığını-başaramadığını ve hangi sorunları çözdüğünü-çözemediğini anlayabilmemiz açısından önemlidir.

Bu çalışmada, Fahreddin er-Râzî ve Nasîruddin et-Tûsî gibi kendi dönemlerinde önemli yer edinen *el-İşârât* şârihlerinin mahiyetin epistemolojik ve ontolojik sonuçlarına ilişkin görüşleri, İbn Sînâ'nın diğer paralel metinleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çeşitli ekollere mensup olan bu şârihler, İbn Sînâcı teorilere ilişkin alternatif perspektifler sunmakta, bilhassa mahiyet-varlık ayırımına yönelik çarpıcı soru(n)lar ortaya atmakta ve meseleyi zenginleştirebilecek kavramsal ayrımlar geliştirmektedirler. Bu çalışmanın amacı, İbn Sînâcı mahiyet teorisi hakkında sonraki dönemde tezahür eden bazı doktriner dönüm noktalarını bir metin-şerh geleneği bağlamında tespit etmektir. İbn Sînâ metafiziğinin, mahiyet ve ortak doğa hakkındaki görüşleri de dâhil olmak üzere, Latince alımlanışı iyi bilinmesine ve uzun süredir çalışılmasına rağmen filozofun mahiyet doktrininin on ikinci yüzyıldan itibaren, *el-İşârât* şerh geleneği üzerindeki etkisi şöyle dursun, klasik sonrası İslâm felsefe geleneği üzerindeki etkisi bile detaylı bir çalışmaya konu olmamıştır. Eğer bu sonraki kaynaklarda doktrin, ana felsefî temalarında olmasa bile,

belirli noktalarında bir uzlaşı çıkarılabilirse, bu durum yorumsal bir ağırlık taşıyacak ve böylece daha fazla akademik ilgiye mazhar olacaktır.

Elinizdeki kitap, 2024 yılında tamamladığım “İbn Sînâ ve el-İşârât Şârihlerinde Varlık-Mahiyet İlişkisi: er-Râzî ve et-Tûsî Örneği” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş hâlidir. Doktora tezimin hazırlanmasında ve tamamlanmasında pek çok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle, tez danışmanım Prof. Dr. İbrahim Maraş’a, bu süreçte gösterdiği ilgi, sabır ve rehberlik için teşekkür ederim. Tez izleme jürisinde yer almasının çok ötesinde, bu çalışmanın fikrî mimarı olan Prof. Dr. Hasan Akkanat’a en derin şükranlarımı sunarım. Aynı fakültede çalışma fırsatı bulduğum kıymetli hocamla bu tezin konusunu belirlediğimiz ilk günden itibaren neredeyse her gün, bazen hafta sonlarına taşan uzun müzakerelerle bu çalışmayı adeta ilmek ilmek dokuduk. Kendisi, sadece Arapça ve İngilizce kaynaklara ulaşmama yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda bu metinleri -bilhassa klasik Arapça metinleri- hem tercüme ederken hem de çözümlerken en büyük destekçim olmuştur. Bu sebeple tezin her satırında izi bulunan hocama özel bir teşekkürü borç bilirim. Yine tez izleme jürisinde yer alan Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan’a ve tez savunma jürisinde yer alan Prof. Dr. Engin Erdem ve Prof. Dr. Mehmet Murat Karakaya’ya tezi titizlikle okuyup değerli görüşleri ile katkıda buldukları için teşekkür ederim.

Damien Janos’un 2020 yılında hazırladığı *Avicenna on the Ontology of Pure Quiddity* adlı eseri bu tezdeki mutlak mahiyet analizimin ilham kaynağını oluşturmaktadır. Kendisine hem bu ufuk açıcı çalışması için hem de *Oneness, Essence, and Self-Identity: A new Interpretation of Avicenna’s Henology* adlı eserini henüz yayımlanmadan önce benimle paylaşma nezaketinde bulunduğu için şükranlarımı sunarım. Keza 2001 yılında hazırladığı “On Existence and its Causes: The Fourth Namat of Avicenna’s Is-hârât and its Main Commentaries” başlıklı doktora teziyle çalış-

mama önemli bir zemin sunan Toby Mayer'e de teşekkür etmek isterim. Mayer, uzun arayışlarıma rağmen ulaşamadığım bu değerli çalışmayı talebim üzerine benimle paylaşarak araştırmamdaki önemli bir eksikliği gidermiştir.

Bu çalışmanın her aşamasının en yakın tanığı, tez yoldaşım ve kıymetli dostum Dr. Ümit Döngel'e apayrı bir teşekkür borçluyum. Aynı fakültede, yan yana iki küçük ofiste kendi doktora tezlerimizi hazırlarken, gece yarılara ve bazen sabahlara dek uzanan uzun mesailerini birlikte paylaştık. Bu meşakkatli süreçte motivasyonumuz düştüğünde birbirimize destek olduk, zorlukları birlikte göğüsledik. Kendisine, yalnızca tezimi baştan sona okuyarak yaptığı ufuk açıcı eleştiriler ve İngilizce-Arapça kaynaklara ulaşmamdaki paha biçilmez yardımları için değil, aynı zamanda dostluğuyla ve yoldaşlığıyla bu süreci daha anlamlı ve katlanılır kıldığı için en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine kaynaklara ulaşma noktasında yardımlarını gördüğüm Dr. Müddesir Demir ve Dr. M. Alperen Saz'a da teşekkür etmek isterim. Son olarak, bugünlere gelmemi sağlayan kıymetli aileme minnettarım.

Abdülvahit ÖZ
Ankara 2025

KISALTMALAR

a.mlf.	: Adı geçen müellif
Ar.	: Arapça
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
haz.	: Hazırlayan
İng.	: İngilizce
krş.	: Karşılaştırmız
Lat.	: Latince
nşr.	: Neşreden
.	: Ölüm tarihi
rn.	: Örneęin
ss.	: Sayfa aralığı
tek.	: Tekil
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
v.dęr.	: Ve dięerleri
Yun.	: Yunanca